

ZAMONAVIY TA'LIMDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING DEONTOLOGIK MALAKASINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Shayzakova N.S.

*Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti,
Lotin tili, pedagogika va psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: deontologik tayyorgarlik, kompetentsiyani rivojlantirish, ta'lim tizimi, pedagogik odob, boshqaruvi tizimida burch, me'yoriy xulq-atvor, kasbiy ta'lim tamoyillari, kasbiy mahorat.

Ключевые слова: деонтологическая подготовка, развитие компетентности, система образования, педагогический этикет, долг в системе управления, нормативное поведение, принципы профессионального образования, профессиональные навыки.

Key words: deontological training, development of competence, education system, pedagogical etiquette, duty in the management system, normative behavior, principles of vocational education, professional skills.

Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng keng sohalaridan biri – bu ta'lim sohasi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning “Taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir” degan fikrlarida o'z ifodasini topadi. Shuning uchun ham O'zbekistonda ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlashga katta kuch va mablag'lar yo'naltirilmoqda.

Zamonaviy o'qituvchining muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati, shu jumladan kasbiy xulq-atvor masalalarida yuqori darajadagi kompetentsiyani talab qiladi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, bo'lajak o'qituvchilarning deontologik tayyorgarligi, ya'ni sub'ektni kasbiy faoliyatda me'yoriy xulq-atvorni amalga oshirishga tayyorlashning maqsadli boshqariladigan jarayon sifatida tushuniladi. Shunday qilib, deontologik tayyorgarlikning kasbiy kompetentsiyani rivojlantirish va o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirishdagi roli etarli darajada baholanmaydi.

Deontologiya so'zi kasbiy etikada keng qo'llanilib, har bir kasb doirasida kasbning odob, hulq, qonunchilik, sud, pedagog, quruvchi, hamda davlat boshqaruvi tizimida burch, odob-ahloq normalarini ifodalaydi. Pedagogik odobni, burchni egallashda, guruhli va ommaviy tadbirlarda ishtirok etish ijobiy natijalar beradi. Bunday muhitda o'zaro fikr almashish, shaxsiy mulohazalarni boshqalar tomonidan

bildirayotgan qarashlar bilan taqqoslash, ularning to'g'riligi, haqqoniyligiga ishonch hosil qilish, mavjud bilimlarni yanada boyitishga imkoniyat yaratadi. Kasbiy mahoratni oshirish yo'lida amaliy harakatlarni tashkil etish pedagogik faoliyatda odob, ahloq, burch va majburiyatlarni yuqori darajada his etish va unga amal qilish haqida Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy, zamonaviy pedagog olimlarimiz Malla Ochilov, Xolboy Ibragimov, Dilnoz Ro'ziyeva, Begzod Xodjaye, Oynisa Musurmova va boshqalar o'qituvchilik, kasbi, uning mashaqqatlari, shuningdek, o'qituvchi shaxsida aks etishi zarur bo'lgan sifatlar xususidagi fikrlarini bayon qilganlar. "Pedagogik jarayonning mohiyatini anglamagan, bolaga nisbatan chuqur hurmatda bo'lmagan shaxs ta'lim-tarbiya samaradorligini va inson kamolotini ta'minlovchi fikrga ega bo'lmaydi", - deb ta'kidlaydi O.Musurmonova o'zining pedagogik mulohazalarida.

Jamiyat rivojlanishining sotsial-madaniy qonuniyatlarini tahlil qilish asosida, maxsus pedagogikada deontologiya tarixshunosligida o'qituvchi ta'limi (umumiy, maxsus, kasbiy) uning shakllanishining uchta davrini ajratib ko'rsatish mumkin: yashirin, aniq va institutsional.

Pedagogikada deontologiya rivojlanishining zamonaviy, institutsional bosqichi professor-o'qituvchilar tarkibini deontologik tayyorlashning yaxlit konsepsiyasini yaratish, o'rganishning uslubiy asoslarini belgilash va tashkiliy-metodik ta'minlash zarurati bilan tavsiflanadi. O'qituvchilarning deontologik tayyorgarligi me'yoriy-huquqiy va me'yoriy-shaxsiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqiladi, uni amalga oshirish innovatsion ta'lim muhitini yaratishni o'z ichiga oladi, bu esa faoliyatning barcha yo'nalishlarini umumiy maqsadlar va maqsadlarga muvofiq birlashtirishga imkon beradi. Kasbiy ta'lim tamoyillari bo'lajak o'qituvchilarning deontologik tayyorgarligi uning deontologik malakasini rivojlantirishga qaratilgan.

Deontologik kompetentsiya bitiruvchining kasbiy pedagogik faoliyatga deontologik tayyorgarligini, kasbiy o'zaro munosabatlarning deontologik jihatdan aniqlangan vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan bilim darajasini va faoliyat usullarini belgilaydigan ajralmas subyektiv xususiyat sifatida qaraladi. Deontologik tayyorgarligini o'rganishning uslubiy asoslari falsafiy darajada - dialektik yondashuv; umumiy ilmiy darajada - konstruktivistik, tizimli va faol yondashuvlar; aniq ilmiy darajada - aksiologik, kompetentsiyaga asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan va akmeologik yondashuvlar; texnologik darajada - modellashtirish deontologik tayyorgarligi kontsepsiyasining asosiy mazmuni uning umumiy qoidalarida o'z aksini topadi.

Bugungi oqituvchining burchi va majburiyati xususida pedagoglar bilan fikr almashishni joiz deb, bildik. Hozirgi davrda har bir mutaxassis tibbiyot xodimi bo'ladimi, quruvchi bo'ladimi yoki pedagog o'z burchiga, majburiyatiga, odobiga ega bo'lishi kerak deb, hisoblaymiz. Xo'sh, burch, odob, axloq kabi ijtimoiy tushunchalar hammamizga ma'lum. Bugungi kunda jamiyatga kirib kelgan «Deontologiya» fani biz uchun yangilik emas, biz majburiyat sifatida bilganmiz, lekin fan rivojlangan bir davrda xalqaro pedagogik atamalarda ishlatiladigan so'zlarga o'z munosabatimizni bildirmoqchimiz. «Deontologiya» so'zi deontos - «shart», «burch», logos - «ta'limot», degan ma'noni anglatib, ingliz faylasufi

Dj.Bentam mazkur tushunchani ilmiy jihatdan asoslagan. Uning «Deontologiya of science of morally» asarida deontologiya ya'ni, inson axloqi, etikasi haqidagi ilmiy fikrlar bayon qilingan. Keyinchalik Dj.Bentam tomonidan tavsiya qilingan «deontologiya» fanidagi g'oyalar nemis faylasufi I.Kant tomonidan rivojlantirildi, u deontologiyani «etika bu burch, majburiyat etikasidir» deb ta'rifladi. Dastlab deontologiya so'zi tor ma'noda insonning xudoga ishonchi, keyinchalik esa keng ma'noda ishlatilib, insonning majburiyatlarini ifodalovchi tushuncha sifatida izohlangan. Bugungi kunda respublikamizda tibbiyot xodimlari singari ko'plab pedagoglarimiz, ustoz va murabbiylarimiz o'z kasblariga nisbatan sadoqatlilik, mas'uliyatlilik bilan o'z burchlarini yuqori kompetentlik darajasida bajarmoqdalar. Haqiqatan ham, zamonaviy jamiyatda odamlar qutiga tashqarida o'ylashlari mumkin bo'lgan har bir kishiga o'xshab, noto'g'ri ish qilishdan qo'rqmaydigan qalin qarorlarni topib, taklif qilishlari kerak. Bu maktabgacha bolalar uchun TRIZ mavzusi. Guruh bolalarning taklif etilgan materiallarni yaxshi mo'ljallangan tadqiqot faoliyati orqali osongina so'rib olishlari uchun yaratilgan. Birinchi bosqichda bola oddiy hayotda bizni o'rab turgan qarama-qarshiliklar va qarama-qarshiliklarni aniqlash va farqlashni o'rganadi. Daraxt va o'tning umumiyligi nima? Qog'oz va daraxt qobig'ining umumiyligi qanday? Ikkinchi bosqich esa, bolani aniq vazifalarni hal qilishda tasavvur va ixtirochilik ko'rsatishga o'rgatadi. Misol uchun, doimo o'ynashni xohlayotgan o'yinchoqni o'ylab ko'ring, shunda hech qachon zerikarli bo'lmaydi. Uchinchi bosqichda bolalarga fantastik topshiriqlar va o'zlarining hikoyalarini yozish imkoniyati beriladi. Bunday holda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun TRIZ texnologiyalaridan foydalanish kerak.

To'rtinchi bosqich bolalarning noan'anaviy muammoni hal qilish uchun yangi bilimlarni qo'llash imkonini beradi. Darsning har bir bosqichida bolalarga ob'ektlar, «Men va tabiat», «Men va men», «Men va boshqa shaxs», «Men va ob'ekt» tushunchalari tushuniladi. Bu bolaning atrofidagi dunyoning qarama-qarshiligini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun barcha TRIZ darslari o'yin shaklida o'tkaziladi. Bu holda, har bir o'yin, har bir vazifa ingl. Materiallar bilan birga bo'lishi kerak. TRIZ (maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yinlar) davomida bolalar va kattalar o'rtasidagi muloqot aniq qoidalarga asoslanishi kerak: Farzandlariga javob berganda, ular yangi g'oyaga diqqat bilan quloq solishlari kerak. Bolaning salbiy mulohazalari va tanqidlari yo'qligi. Odatiy baholash so'zlari o'rnini o'zgartiradi va sinonimlar bilan suyultiriladi, masalan, «to'g'ri» so'zi emas, balki «ajoyib», «buyuk», «qiziqarli yechim», «g'ayritabiiy yondashuv» so'zlari. Voyaga etmagan bolaga qarshi chiqmoqchi bo'lgan bolani qo'llab-quvvatlash uchun, bu urinishlarni to'xtatmaslik uchun, aksincha, o'zining fikrini isbotlash, isbotlash, isbotlashni o'rgatish uchun ta'lim berish. Xatolaringizdan qo'rqmang, aksincha, masalaning echimini boshqa tomondan ko'rib chiqing. Tabiiyki, pedagog maktabgacha yoshdagi bolalar uchun «TRIZ» o'yinidan faol foydalanadi. Ushbu texnikaning karta fayli juda xilma-xildir. Keling, ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi uchun xarakterli o'yinlarning ayrim misollarini ko'rib chiqaylik. Voyaga etgan kishi bir so'z bilan chiqadi. Bolada etakchi savollar berish talab qilinadi. Bunday holda, to'g'ri so'zni qabul qilmaguncha, so'zni gumon qiladigan har bir kishi faqat bitta heceli «ha» yoki «yo'q» javob berishi mumkin.»Qora va oq». Voyaga etganlar bolalarni oq

narsa tasvirlangan kartaga ko'rsatadi. Bolalar bu ob'ektning barcha ijobiy sifatlarini bildirishi kerak. Keyin bir xil ob'ektga ega bo'lgan karta ko'rsatiladi, faqatgina qora rang. Bu safar barcha salbiy xususiyatlarni nomlash kerak. «Invertorlar». O'yin uchun sizda to'p bor. Katta bola to'pni bolaga tashlaydi va so'zni gapiradi va bola so'z ma'nosiga qarama-qarshi bo'lgan so'z bilan chiqadi va to'pni orqaga buradi. «Masha-rasteryasha». O'yin uchun siz turli xil narsalarning rasmiga ega bo'lgan kartaga ega bo'lishingiz kerak. «Masha» ni tanlang. U kartani chiqarib, «Ha», deydi. O'yinchilarning biri unga: «Sizga nima bo'ldi?» Deb so'raydi. U kartadagi rasmga qaraydi va shunday deydi: «Ko'rsatilgan narsamdan (masalan, qaychi) yo'qotib qo'ydim». Qolganlari bu vaziyatdan chiqishning turli usullarini taklif qilishlari kerak. «Masha rasterasha» eng yaxshi javobni tanlaydi va tanga beradi. Deontologik madaniyat – o'qituvchining o'quvchilar bilan munosabatlar jarayonida zarur bo'lgan umumiy axloqiy qoidalar majmuasi, pedagogning meyoriy-ma'naviy qarashlarga asoslangan odobidir. Ma'lumki o'qituvchilarda №1 2022 30 ma'naviy – axloqiy, xususan, pedagogik qiyofasini shakllantirish bo'yicha o'qituvchi - tarbiyachining olib boradigan ishlari murakkab va ko'p qirralidir. Deontologik madaniyat imkoniyat yaratgan pedagogik tajribalarni egallab olish orqali ko'p qirrali munosabatlar va muammolarni vujudga keltirishga yordam beradi, o'zini anglashni, o'zini takomillashtirishni ta'minlaydi. Deontologik madaniyat muammolari bo'yicha F.N.Gonobolin, N.V.Ko'zmin, A.I.Sherbakov, A.A.Slastenin va boshqalar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan. Bu tadqiqotlarda pedagogik faoliyatning turli xil sifatleri va ko'rsatkichlari o'rganilgan va pedagogik faoliyat orqali o'qituvchining pedagogik madaniyati darajasini, uning mazmuni va mohiyatini anglaydilar. E.A.Grishin pedagogik madaniyatni ifoda etib, o'qituvchining quyidagi kasbiy ahamiyatga molik sifatlarini ko'rsatadi: - umumiy bilimdonlik; - o'z fanini bilish; - pedagogik bilim va mahoratlarini doimiy rivojlantirib borish; - pedagogik kasbini sevish; - odamiylik, haqiqatgo'ylik va talabchanlik; - ko'zatuvcchanlik, e'tiborlilik va odoblilik. V.A.Slastelin pedagogik madaniyatning integral ko'rsatkichlari deb quyidagilarni hisoblaydi: - mutaxassislik sharafi va g'ururini his etish; - jamiyatga xizmat qilish shakli sifatida pedagogik faoliyatga tayyorgarlik darajasi. V.A.Kan-Kapin pedagogik faoliyat madaniyati tizimiga quyidagilarni kiritadi: Ijodiy individuallik - sezgi, farosat, odob, intuistiya. V.A.Kan-Kapin pedagogik faoliyatga ijodiy jarayon sifatida qaraydi. Pedagogik mahoratga u pedagogik mahoratlilikni kiritib, uni pedagogik madaniyatning bir qismi deb hisoblaydi. Pedagogik madaniyatning muhim tashkil etuvchilari sifatida V.I.Pisarenko quyidagilarni ko'rsatadi: - intelegentlilik; - bilimlar doirasining kengligi; - kasbi bo'yicha bilimlarining chuqurligi; - ilmiy va ijtimoiy ma'lumotlar oqimida yo'l topa olish mahorati; - pedagogik faoliyatda bilim va mahoratlardan foydalana bilishi. Deontologik madaniyat muamolarini o'rganish. Bu tizimning quyidagi tashkiliy qismlarini ajratib ko'rsatishga imkoniyat beradi. O'qituvchining shaxsiy kasbiy pedagogik yo'nalganligi. Bu komponent tizimini tashkil etuvchi element hisoblanadi. U pedagogik jarayonning uning №1 2022 31 qiziqishlari, layoqati, ishonchi, g'oyalari orqali pedagog faoliyatni insonparvarlashtirishga qaratilgan mustahkam sabablar to'plamidan iborat bo'ladi. Pedagogik jarayoni tashkil etishda o'qituvchining shaxsiy kasbiy pedagogik yo'nalganligi quyidagilarni o'z ichiga oladi. G'oyalarni (pedagogik vazifalarni keng ko'ra olishi, pedagogik

fikrlashi, rivojlanishi, o'zini rivojlantirish bilan shug'ullanishi, pedagogik o'zaro aloqalarda professionalizmga erishish) Qiziqishlari (fanga qiziqishi, psixologik-pedagogik bilimlarini takomillashtirishi, o'qituvchilarning ta'lim darajasini va umumiy ma'naviy madaniyatlarini oshirish) Qadriyatli yo'nalishlari (yuqori bilimga ega bo'lish, tarbiyalash, o'qituvchi va rivojlantirish jarayonlarida o'qituvchilarini faollashtirish) Pedagogik faoliyatga iste'dodi asosida sabablari va maqsadlari yotadi. Sabablari pedagogning pedagogik faoliyatiga anglab etgan holda intilishi bilan ifodalanadi.

Xulosa qilib aytganda bugungi globallashuv jarayonida professor o'qituvchilar yoshlarimizni har tomonlama ma'rifatli, yuksak manaviyatli, milliy qadriyatlarga munosib qilib tarbiyalashda o'z hissasini qo'shib kelmoqdalar. Nafaqat oliygohlarda, balki barcha ilm dargohlarida muomala madaniyati, nutq san'atining ahloqiy jahatlarini teranroq o'qitishni yo'lga qo'yish, bu borada ijtimoiy-gumanitar fanlar hissasini oshirish zarur. Xalqimiz o'qituvchilar mehnatini doimo hurmat qiladi, ardoqlaydi. Chunki o'qituvchilarning ko'pchiligi o'z burchini, majburiyatini chuqur his etadi va fidoiylilik bilan xalqimizning kelajagi bo'lgan yoshlar tarbiyasida faol qatnashadilar.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida" gi URK-637-son Qonuni - <https://lex.uz/docs/5013007>.
2. Bentham J. Deontology // Bentham J. Deontology together with a Table of the Springs of Action and the Article of Utilitarianism. - Oxford: Clarendon Press, 1983 y.
3. 1983 y.
4. Alex More. Teaching and learning. Pedagogy. Curriculum and culture. 2004 y.
5. Xodjayev B. Umumiy pedagogika - T.: «Sano-standart», 2017 y.
6. Musurmonova O. "Umumiy pedagogika" - Toshkent «Uzkitob savdo nashriyoti», 2020 y.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola zamonaviy ta'limda bo'lajak o'qituvchilarning deontologik malakasini rivojlantirishning ahamiyati haqida yozilgan. zamonaviy o'qituvchining muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati, shu jumladan kasbiy xulq-atvor masalalarida yuqori darajadagi kompetentsiyani talab qiladi. shu nuqtai nazardan qaralganda, bo'lajak o'qituvchilarning deontologik tayyorgarligi, ya'ni sub'ektni kasbiy faoliyatda me'yoriy xulq-atvorni amalga oshirishga tayyorlashning maqsadli boshqariladigan jarayon sifatida tushuniladi. shunday qilib, deontologik tayyorgarlikning kasbiy kompetentsiyani rivojlantirish va o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirishdagi roli etarli darajada baholanmaydi.

РЕЗЮМЕ

В данной статье написано о важности развития деонтологических навыков будущих учителей в современном образовании. Успешная профессиональная деятельность современного педагога требует высокого уровня компетентности, в том числе профессионального поведения. с этой точки зрения деонтологическая подготовка будущих учителей понимается как целенаправленный процесс подготовки субъекта к реализации нормативов поведения в профессиональной деятельности. Таким образом, роль деонтологической подготовки в развитии профессиональной компетентности и повышении качества профессиональной подготовки учителей оценивается недостаточно.

SUMMARY

This article is written about the importance of developing deontological skills of future teachers in modern education. Successful professional activity of a modern teacher requires a high level of competence, including professional behavior. from this point of view, deontological training of future teachers is understood as a goal-directed process of preparing the subject to implement normative behavior in professional activity. thus, the role of deontological training in developing professional competence and improving the quality of professional training of teachers is insufficiently evaluated.